

تدابیر تنبیهی نظام حقوقی ایران در موضوع پسماندها (مطالعه تطبیقی با حقوق فرانسه)

ابراهیم تقی زاده^{۱*}

s.h.58mosavi@gmail.com

سید هادی موسوی^۲

علی چهکندی نژاد^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۸/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۴/۱۷

چکیده

امروزه مدیریت پسماند یکی از ضروری ترین محورهای توسعه پایدار محسوب می شود. روند رو به گسترش تولید پسماندها، ضرورت توجه به این موضوع را دو چندان نموده است.

پژوهش حاضر بر اساس روش توصیفی تحلیلی و با اتکاء به منابع کتابخانه ای اعم از کتب و پژوهش های انجام گرفته مرتبط، صورت پذیرفته است.

در کشور ما، اصل ۵۰ قانون اساسی و قانون مدیریت پسماند به صورت تخصصی و همچنین قوانین پراکنده دیگر از جمله قانون مجازات اسلامی، ظرفیت های قانونی مناسبی در مدیریت پسماند مقرر نموده است. از جمله سازوکارهای پیش بینی شده، ضمانت اجرای کیفری برای مرتکبین اعمال خارج از چارچوب و ضوابط قانونی در حوزه پسماندها می باشد.

بر خلاف برخی از کشورها که از دو ابزار حبس و جزای نقدی برای کنترل این موضوع بهره گرفته اند، سیاست تنبیهی نظام حقوقی ایران، مبتنی بر جریمه متخلف بوده و اشاره ای به حبس به عنوان مکانیزم بازدارنده ننموده است.

واژه های کلیدی: پسماند، مجازات، مسئولیت، ایران، فرانسه.

۱- استاد، گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. * (مسئول مکاتبات)

۲- دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بیرجند.

۳- عضو هیأت علمی، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بیرجند.

Punitive measures of the Iranian legal system in the matter of waste (Comparative study with French law)

Ebrahim Taghizade^{1*}

s.h.58mosavi@gmail.com

Sayed Hadi Mosavi²

Ali Chahcandinejad³

Admission Date: November 9, 2021

Date Received: July 8, 2021

Abstract

Today, waste management is one of the most essential axes of sustainable development. The growing trend of waste production has doubled the need to pay attention to this issue.

The present study is based on descriptive-analytical method and relying on library resources, including books and related research.

In our country, Article 50 of the Constitution and the Law on Waste Management, as well as other scattered laws, including the Islamic Penal Code, have established appropriate legal capacities in waste management. Among the envisaged mechanisms is the guarantee of criminal executions for perpetrators of actions outside the framework and legal rules in the field of waste.

Unlike some countries that have used both the tools of imprisonment and fines to control this issue, the punitive policy of the Iranian legal system is based on the fine of the offender and does not mention imprisonment as a deterrent mechanism.

Keywords: Waste, Punishment, Responsibility, Iran, French.

مقدمه

در دفع مناسب پسماند در کشور ما به شمار می رود. هر چند قبل از آن در قوانین مختلفی که در باب محیط زیست وضع شده بود اشاراتی به مسأله پسماند شده بود، اما این قانون با محوریت مدیریت پسماند به صورت ویژه و تخصصی به وضع قواعد حقوقی پرداخته است. تا پیش از این قانون، عمدتاً از پسماند تحت عنوان آلاینده های آب، خاک و هوا یاد می شد و در قانون مجازات اسلامی مجازاتهای محدودی برای فرد خاطی در نظر گرفته شده بود. اما در قانون مدیریت پسماند ضمن اینکه تعریف جامعی از

امروزه یکی از مهمترین دغدغه های محیط زیستی در جهان، ساماندهی، مدیریت و دفع مناسب پسماندهاست. مدیریت پسماند یا مدیریت چرخه مواد یکی از محورهای اصلی توسعه پایدار است و هر بی توجهی در این زمینه خسارات جبران ناپذیری به اکوسیستم طبیعی وارد خواهد کرد. یکی از مهمترین ابزارها در مدیریت پسماندها، استفاده از ظرفیتهای قوانین و مقررات مرتبط با این موضوع است. تصویب قانون مدیریت پسماند در سال ۱۳۸۳ گام بزرگی در راستای بکارگیری این ابزار

1- Professor, Department of Law, Payame Noor University, Tehran, Iran. *(Corresponding Author)

2- Ph D Student in Private Law, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Birjand Branch.

3- Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Birjand Branch.

صلح و سازش میسر نیست و در مسئولیت جزائی برخلاف مسئولیت مدنی، عمد شرط تحقق مسئولیت است.»(۳).

۲-۲- مفهوم پسماند و انواع آن

۲-۲-۱- تعریف پسماند

پسماند در لغت مترادف آشغال و خاکروبه بکار رفته است. در اصطلاح، بند ب ماده ۲ قانون مدیریت پسماند در تعریف پسماند بیان می‌دارد که پسماند به مواد جامد، مایع و گاز (غیر از فاضلاب) گفته می‌شود که به طور مستقیم یا غیر مستقیم حاصل از فعالیت انسان بوده و از نظر تولید کننده زائد تلقی می‌شود. بند ۱ ماده ۲ کنوانسیون بازل پسماندها را اجسام یا اشیائی تعریف می‌کند که طبق مقررات ملی دفع می‌شود یا باید دفع شود. در حقوق فرانسه، پسماند به هر دور ریز یک فرآیند تولید، دگرگون سازی یا بهره برداری، هر جسم، ماده، محصول یا به نحو کلی تر هر مال منقولی که ترک شده یا دارنده آن قصد ترک کردن آن را دارد، تعریف شده است(۴). به طور کلی پسماندها را باید مواد بی استفاده یا زائد دانست که در مصادیق مختلف، چهره های متفاوتی به خود می‌گیرد؛ باطله در مورد کاغذ، دورریز در مورد معدن، نخاله در مورد ساختمان سازی.

۲-۲-۲- انواع پسماند

قانون مدیریت پسماند ایران در اقدامی منطقی و قابل دفاع، به تعیین و تفکیک اقسام پسماندها از لحاظ مفهومی پرداخته است. از این منظر پسماندها به عادی، پزشکی، ویژه، کشاورزی و صنعتی تقسیم شده است. ذیلاً به معرفی این موارد از زاویه نگاه قانون مذکور می‌پردازیم:

الف: پسماند عادی: به کلیه پسماندهایی گفته می‌شود که به صورت معمول از فعالیت روزمره انسانها در شهرها، روستاها و خارج از آنها تولید می‌شود از قبیل زباله های خانگی و نخاله های ساختمانی.

ب: پسماندهای پزشکی (بیمارستانی): به کلیه پسماندهای عفونی و زیان آور ناشی از بیمارستانها، مراکز بهداشتی، درمانی، آزمایشگاههای تشخیص طبی و سایر مراکز مشابه گفته می‌شود. سایر پسماندهای خطرناک بیمارستانی از شمول این قانون خارج

پسماند شده است، نهادهای مجری در مدیریت پسماند نیز معرفی شده و ضمانت اجراهای کیفری مؤثرتری نسبت به قوانین سابق برای متخلفین از احکام قانونگذار مورد اشاره قرار گرفته است. در قانون مجازات اسلامی در ماده ۶۸۸ تحت عنوان مجرمانه «تهدید علیه بهداشت عمومی» برای متخلفین، مجازات حبس تا یکسال مقرر گردیده است. در قانون مدیریت پسماند در تحولی چشمگیر، ضمن تغییر در موضع قانونگذار در نوع مجازات از حبس به جزای نقدی، انضباط خاصی در نحوه اعمال آن تقریر نموده است و بسیاری از ایرادات مطروحه بر ماده ۶۸۸ در بستر اجرای این ماده قانونی مشاهده نمی‌گردد. تحقیق حاضر با اتکاء به این دو سند قانونی، در صدد است سیاست جزائی نظام حقوقی ایران در موضوع پسماندها را مورد تحلیل و برر سی قرار داده و در مطالعه تطبیقی این موضوع در حقوق فرانسه، به بیان تفاوت‌های این دو سیستم بپردازد. در این راستا مطالب در سه بخش کلی «شناخت موضوع تحقیق»، «جرم انگاری پسماند محور در حقوق ایران» و «جرم انگاری پسماند محور در حقوق فرانسه» ارائه می‌گردد.

۲- شناخت موضوع

۲-۱- مسئولیت کیفری

مسئولیت کیفری یا جزائی، مسئولیت ناشی از جرمی از جرائم مذکور در قانون است. مسئولیت کیفری، الزام شخص به تحمل مجازات است، هنگامی که با بزهکاری خویش، نظم اجتماعی را مختل کرده یا ضربه ای به حقوق فردی افراد وارد نموده است، مثل کلاهبرداری، قتل، تجاوز،... (۱). یا در تعبیر دیگر، مسئولیت کیفری، ضمانت اجرای تجاوز به حقوق عمومی دانسته شده است که شدت آن بستگی به درجه اخلاقی دارد که در نظم عمومی ایجاد می‌شود(۲). در بیان تعریف مسئولیت کیفری در ترمینولوژی حقوق نیز آورده شده است که؛ «مسئولیت مرتکب جرمی از جرائم مصرح در قانون را گویند و شخص مسئول به یکی از مجازاتهای مقرر در قانون خواهد رسید. متضرر از جرم، اجتماع است، بر خلاف مسئولیت مدنی که متضرر از عمل مسئول، افراد است. در مورد مسئولیت کیفری، اسقاط حق به

د: آئین نامه جلوگیری از آلودگی آب مصوب ۱۳۷۳: هدف از تصویب این آئین نامه، حفظ سفره های زیر زمینی از آلودگی های زیست محیطی است.

ه: قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۴: در ماده ۲۴ این قانون، سوزاندن و انباشتن زباله های شهری و خانگی و هرگونه نخاله در معابر عمومی و فضای باز ممنوع اعلام شده است.

و: قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵: در ماده ۶۸۸ این قانون پنجره جدیدی در حوزه قانونگذاری مدیریت پسماند گشوده شد. ز: قانون مدیریت پسماند مصوب ۱۳۸۳: از آنجائی که قوانین متعدد و پراکنده در این حوزه سبب نابسامانی بزرگی در عرصه مدیریت پسماندها شده بود، تصویب این قانون به منظور ساماندهی پسماندها به ویژه پسماندهای پزشکی و صنعتی صورت گرفت. این قانون ۲۳ ماده دارد. آئین نامه اجرائی آن، در تاریخ ۱۳۸۴/۵/۵ به تصویب هیأت وزیران رسیده است.

۳- جرم انگاری پسماند محور در حقوق ایران

آنچه از اسناد بین المللی منتشره در حوزه محیط زیست برمی آید این است که بدون داشتن محیط زیست سالم، پاک و با استانداردهای لازم، دستیابی به حق حیات به معنای گسترده آن ممکن نیست (۶). داشتن محیط زیست در زمره سومین نسل از حقوق بشر شناسائی شده و در قوانین اساسی بسیاری از کشورها به آن اشاره شده است (۷). قدیمی ترین روش در این خصوص، نظام حقوق کیفری و مجازات عاملان خسارتهای زیست محیطی بوده است (۸). جرم انگاری رفتارهای مرتبط با پسماندها هرچند خاص محیط زیست شهری نیست و می تواند خارج از این محیط نیز تحقق یابد، اما با توجه به این که اکثر فعالیت های انسان در این محیط رخ می دهد و انواع پسماندها مانند پسماندهای عادی (همچون زباله ها) و پسماندهای بیمارستانی در فضای شهری رخ می دهد از این نظر این پسماندها نیز در قالب حمایت کیفری از محیط زیست شهری بیان شده است. بدون تردید جرم انگاری و بازدارندگی حقوق کیفری و ضمانت اجرای کیفری به مراتب اثربخشی بیشتری نسبت به حقوق مبتنی بر مسئولیت مدنی دارد (۹).

هستند. بین ۷۵-۹۰ درصد پسماندهای تولید شده به وسیله مراکز بهداشتی و درمانی شباهت زیادی به پسماندهای خانگی دارند که معمولاً پسماندهای غیر خطرناک یا عادی بهداشتی و درمانی گفته می شود. ۲۵-۱۰ درصد از پسماندهای بهداشتی و درمانی به عنوان خطرناک شناخته می شوند و ممکن خطرات مختلفی برای محیط زیست و سلامت جامعه داشته باشند. در یک طبقه بندی، پسماندهای خطرناک به پسماندهای تیز و برنده، عفونی، پاتولوژیک دارویی، شیمیائی و رادیواکتیو تقسیم می شوند (۵).

ج: پسماندهای ویژه: به کلیه پسماندهایی گفته می شود که به دلیل بالا بودن حداقل یکی از خواص خطرناک از قبیل سمیت، بیماری زا، قابلیت انفجار یا اشتعال، خوردگی و مشابه آن به مراقبت ویژه نیاز داشته باشد و آن دسته از پسماندهای پزشکی و نیز بخشی از پسماندهای عادی، صنعتی، کشاورزی که نیاز به مدیریت خاص دارند جزء پسماندهای ویژه محسوب می شوند. د: پسماندهای کشاورزی: به پسماندهای ناشی از فعالیتهای تولیدی در بخش کشاورزی گفته می شود از قبیل فضولات، لاشه حیوانات (دام، طیور، آبزیان) محصولات کشاورزی فاسد یا غیر قابل مصرف.

ه: پسماندهای صنعتی: به کلیه پسماندهای ناشی از فعالیتهای صنعتی و معدنی و پسماندهای پالایشگاهی صنایع گاز، نفت و پتروشیمی و نیروگاهی و امثال آن گفته می شود از قبیل براده ها، سرریزها و لجن های صنعتی.

۲-۳- پیشینه قانونگذاری در موضوع پسماندها

الف: قانون بلدییه مصوب ۱۲۸۶: اداره بلدییه تهران به موجب این قانون تأسیس شد که جمع آوری زباله و نظافت شهر از وظایف اصلی آن بود.

ب: قانون تشکیل شهرداری ها مصوب ۱۳۲۸: این قانون به منظور ساماندهی خدمات شهری به تصویب رسید.

ج: آئین نامه بهداشت محیط مصوب ۱۳۷۱: به منظور تخصیصی کردن دفع زباله های شهری و جلوگیری از انتشار بیماریهای ناشی از آن تصویب شد.

قانونی این جرم، ماده قانونی مذکور می باشد. لازم به ذکر است که مستنبط از تعریف واژه «بهداشت» مندرج در آئین نامه بهداشت محیط مصوب ۱۳۷۱؛ تهدید علیه بهداشت محیط مؤثر بر سه شق سلامتی، یعنی جسم انسان، روان انسان و اجتماع انسان است.

ب: عنصر مادی

عنصر مادی این جرم به طور مطلق و با عبارت «هر اقدامی» آورده شده است. بر اساس ماده ۶۸۸، اقداماتی از قبیل: آلوده کردن، توزیع، دفع؛ تخلیه یا استفاده از کان مادی تشکیل دهنده بزه موضوع این ماده می باشند. به تعبیری، عنصر مادی این جرم، اقدام علیه بهداشت عمومی و آلوده کردن محیط زیست است که از راههای مذکور در این ماده و راههای مشابه محقق می شود و ممکن است در قالب فعل مثبت یا منفی محقق شود (۱۰).

باید توجه داشت که تمثیل های مورد اشاره در این ماده حول محور آلودگی آب، آلودگی خاک، پسماند، کشتار غیر مجاز دام و آلودگی محصولات کشاورزی به واسطه استفاده غیر مجاز از فاضلاب می باشد. لذا تمام افعال مجرمانه ای که قابلیت انتساب به ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی را خواهد داشت می بایست مصادیقی از محورهای مذکور باشند. به عبارت دیگر، جرم آلودگی هوا، آلودگی صوتی، آلودگی اشعه و... را نمی توان از مصادیق این ماده دانست (۱۱).

ج: عنصر روانی

در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی به صراحت به عنصر روانی اشاره ای نشده است. اساساً جرائم زیست محیطی جزء جرائم عمدی محسوب می شوند، بر این اساس از آنجائی که این ماده نیز از مصادیق جرائم زیست محیطی است، بنابراین تعمد و آگاهی از مجرمانه بودن عمل لازم است و اگر این کار از روی خطا صورت گرفته باشد، مشمول حکم این ماده نخواهد بود (۱۲). با این وجود برخی ها، وجود یک یا چند خطای جزائی جهت مجرمیت بزهکار و استحقاق او برای مجازات را کافی می دانند (۱۳).

در این بخش انواع مختلفه جرائم مرتبط با پسماند را در دو سند قانونی «قانون مجازات اسلامی» و «قانون مدیریت پسماند» مورد بررسی قرار می دهیم.

۳-۱- قانون مجازات اسلامی

۳-۱-۱- جرائم

ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی (اصلاحی ۱۳۷۶) که به عنوان یکی از مصادیق جرائم علیه محیط زیست که مرتبط با موضوع پسماند مطرح گردیده است، اشعار می دارد: «هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیربهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زاید، ریختن مواد مسموم کننده در رودخانهها، زباله در خیابانها و کشتار غیر مجاز دام، استفاده غیر مجاز فاضلاب خام یا پس آب تصفیه خانه های فاضلاب برای مصارف کشاورزی ممنوع میباشد و مرتکبین چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد.

تبصره ۱ - تشخیص این که اقدام مزبور تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست شناخته می شود و نیز غیرمجاز بودن کشتار دام و دفع فضولات دامی و همچنین اعلام جرم مذکور حسب مورد بر عهده وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، سازمان حفاظت محیط زیست و سازمان دامپزشکی خواهد بود.

تبصره ۲ - منظور از آلودگی محیط زیست عبارتست از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیک آن را بطوری که به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد تغییر دهد.»

با نگاهی به این ماده ملاحظه می شود این ماده در واقع توصیف جرم تهدید علیه بهداشت عمومی است. به منظور تحلیل بهتر این جرم، موضوع را بر معیار عناصر و ارکان جرائم مورد بررسی قرار می دهیم.

الف: عنصر قانونی

همانطور که اشاره شد قانونگذار در این ماده قانونی جرم «تهدید علیه بهداشت عمومی» را مورد بررسی قرار داده است، لذا عنصر

وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، سازمان محیط زیست و سازمان دامپزشکی گذارده شده است. علی رغم ظاهر این ماده که اعلام جرم موضوع این ماده را فقط در صلاحیت ۳ دستگاه اشاره شده می داند، با توجه به اینکه جرم مذکور از جرائم غیر قابل گذشت می باشد و حتی در بسیاری از موارد ممکن است اشخاص دیگری از این جرائم متضرر شوند، بنابراین اعلام جرم و تعقیب آن از سوی اشخاص حقیقی و حقوقی ممکن است (۱۵). به تعبیر دیگر با توجه به اینکه اعلام جرم یک تکلیف شهروندی محسوب می شود در مورد جرائم موضوع این ماده، همه افراد صلاحیت اعلام آن را دارند (۱۶) و نمی توان این صلاحیت را محدود به ۳ دستگاه فوق الذکر نمود.

۱-۳-۳- مجازات ها

اعمال مجازات برای انجام اعمالی که در پی تخریب محیط زیست و بهداشت عمومی و ایجاد آلودگی هستند امری است که نه تنها با انتقاد مواجه نیست بلکه مورد اقبال عمومی و همگانی نیز می باشد. قانونگذار در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی مجازات جرائم موضوع این ماده را تا یک سال حبس اعلام نموده است. هر چند این مجازات هماهنگ با سیاست کیفری نظام حقوقی ایران در مقابله با جرائم زیست محیطی که حبس محور است می باشد، لیکن دارای ایراداتی می باشد؛ با توجه به تفاوت های اساسی آثار مخرب جرائم موضوع این ماده، تقریر یک مجازات برای همه آنها چندان مطلوب نیست. ضمن اینکه حداکثر تعریف شده، دفاع مناسبی از جامعه در مقابل مرتکبین این افعال نخواهد بود. در این ماده حداقلی برای حبس در نظر گرفته نشده است، این موضوع نیز محل انتقاد است، اگر دادگاهی برای جرم آلوده کردن آب آشامیدنی، یک روز مجازات را مقرر نماید، مخالفتی با این ماده نخواهد داشت، اما آیا دفاع مناسبی از جامعه صورت خواهد گرفت؟ آیا جنبه بازدارنده خواهد داشت؟ یا نه بر عکس، می تواند تشویق کننده نیز باشد؟ به نظر می رسد اصلاح حداقل مجازات حبس و همچنین مقرر نموده جزای نقدی در کنار حبس به عنوان یک مجازات دیگر، اثر بازدارندگی بیشتری خواهد داشت و ضمانت اجرای مطلوبتری برای مقابله با این جرائم خواهد بود.

جرم تهدید علیه بهداشت عمومی در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی جرمی مقید است. بنابراین اگر عملی که صلاحیت تهدید علیه بهداشت عمومی را داشته باشد، لکن منجر به آلودگی و اخلاص در بهداشت نشود، قابل تعقیب نخواهد بود. با تحقق صرف فعل آلودگی، جرم تهدید علیه بهداشت عمومی با محقق نمی گردد، چرا که جرم تهدید علیه بهداشت عمومی با تأثیر بر سلامت جسم، روان و اجتماع انسان محقق می شود ولی هر آلودگی نمی تواند وسعت تهدید علیه بهداشت عمومی را شامل شود.

باید توجه داشت که هر چند عنصر معنوی این جرم به صراحت مورد اشاره قرار نگرفته است ولی طبق اصول کلی حقوق جزا، ارتکاب جرم بدون سوء نیت امکان ندارد مگر در موارد استثناء. به نظر می رسد که با توجه به سکوت قانونگذار و بر اساس اصول مسلم حقوق کیفری، وجود عمد یا سوء نیت در ارتکاب اعمال زیانبار علیه بهداشت عمومی باید اثبات شود. زمانی می توانیم فعل ارتكابی را جرم آلودگی دانست که عنصر روانی جرم احراز شود و صرف وقوع آلودگی در شرایطی که تمام ضوابط و ملاحظات رعایت شده باشد، مسئولیت کیفری را به دنبال نخواهد داشت، اما این سخن مانع از مسئولیت مدنی مرتکب نبوده و خسارت دیدگان می توانند با وجود عدم اثبات جنبه کیفری، نسبت به طرح دعوا و جبران خسارت اقدام نمایند (۱۴).

۱-۲-۳- آئین دادرسی

رسیدگی به جرم موضوع ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی به اعتبار ماده ۱۰۳ قانون آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲/۱۲/۴ در صلاحیت دادگاه کیفری دو می باشد. اما نکته ای که در این مجال طرح آن خالی از لطف نمی باشد این است که قانونگذار در تبصره ۱ ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی در خصوص مرجع تشخیص دهنده و اعلام کننده جرم مقررات خاصی وضع نموده است. بدین ترتیب که سه عنوان مجرمانه «تهدید علیه بهداشت عمومی»، «آلودگی محیط زیست» و «غیر مجاز بودن کشتار و دفع فضولات دامی» در این ماده مطرح گردیده که به ترتیب تشخیص و اعلام آنان بر عهده

۳-۲- قانون مدیریت پسماند

۱-۱-۳- جرائم

ماده ۱۶ قانون مدیریت پسماند سال ۱۳۸۳ جرائم مرتبط با پسماند را مورد اشاره قرار داده است. این ماده اشاره می‌نماید: «نگهداری، مخلوط کردن، جمع آوری، حمل و نقل، خرید و فروش، دفع، صدور و تخلیه پسماندها در محیط بر طبق مقررات این قانون و آئین نامه اجرائی آن خواهد بود. در غیر اینصورت، اشخاص متخلف به حکم مراجع قضائی به جزای نقدی در بار اول برای پسماندهای عادی از پانصد هزار ریال تا یکصد میلیون ریال و برای سایر پسماندها از دو میلیون ریال تا یکصد میلیون ریال و در صورت تکرار، هر بار به دو برابر مجازات قبلی در این ماده محکوم می‌شوند. متخلفین از حکم ماده ۱۳ به جزای نقدی از دو میلیون ریال تا یکصد میلیون ریال و در صورت تکرار به دو برابر حداکثر مجازات و در صورت تکرار مجدد هر بار به دو برابر مجازات بار قبل محکوم می‌شوند.»

ماده ۱۳ این قانون نیز چنین اشعار می‌دارد: «مخلوط کردن پسماندهای پزشکی با سایر پسماندها و تخلیه و پخش آنها در محیط و یا فروش، استفاده و بازیافت این نوع پسماندها ممنوع است.»

به منظور تحلیل بهتر این جرم، موضوع را بر معیار عناصر و ارکان جرائم مورد بررسی قرار می‌دهیم.

الف: عنصر قانونی

ماده ۱۶ قانون مدیریت پسماند به عنوان عنصر قانونی جرائم مورد اشاره، مطرح می‌باشد.

ب: عنصر مادی

جرائمی که در این قانون پیش‌بینی شده است را می‌توان در دو دسته بررسی کرد. دسته اول، شامل نگهداری، مخلوط کردن، جمع‌آوری، حمل و نقل، خرید و فروش، دفع، صدور و تخلیه پسماند در غیر موارد مقرر قانونی مطابق ماده ۱۶ قانون مزبور جرم تلقی شده و برای آن کیفر در نظر گرفته شده است. دو نکته در خصوص رفتار فیزیکی بزه مزبور لازم به ذکر است. اول آن که رفتارهای فیزیکی مقرر در ماده جنبه حصری داشته و نه تمثیلی؛ بنابراین رفتار فیزیکی لازم برای تحقق بزه مزبور باید

یکی از رفتارهای «نگهداری، مخلوط کردن، جمع‌آوری، حمل و نقل، خرید و فروش، صدور و تخلیه» در غیر موارد مقرر قانونی باشد. دوم آن که از ظاهر ماده برمی‌آید که این بزه با ارتکاب فعل مثبت و انجام کار تحقق می‌یابد، نه ترک فعل.

دسته دوم شامل ممنوعیتی است که در ماده ۱۳ این قانون مقرر شده است. همانطور که از متن ماده ۱۳ و ۱۶ قانون مدیریت پسماند برمی‌آید قانون‌گذار در این مورد تأکید ویژه‌ای بر پسماندهای پزشکی داشته و با توجه به خطرناکی آنها، حکم خویشتن را با روشنی و صلابت مطرح نموده است.

ج: عنصر روانی

جرائم مورد اشاره در ماده ۱۶ قانون مدیریت پسماند، جزء جرائم زیست محیطی بوده و همانطور که در بخش ۱-۳-۱- اشاره شد جزء جرائم عمدی محسوب می‌شوند و می‌باید سوء نیت مرتکب احراز گردد. با اثبات سوء نیت مرتکب، عنصر روانی جرم محقق شده و مسئولیت کیفری بر مرتکب بار خواهد شد.

۲-۲-۳- آئین دادرسی

در صورت وقوع هر یک از مصادیق مجرمانه پیشگفته، مراتب طبق قانون آئین دادرسی کیفری تعقیب، تحقیق و نهایتاً در دادگاه صالح مورد رسیدگی قرار می‌گیرد. رسیدگی به جرائم موضوع قانون مدیریت پسماند، به استناد ماده ۱۰۳ قانون آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲/۱۲/۴ در صلاحیت دادگاه کیفری دو می‌باشد.

۲-۲-۳- مجازات‌ها

در ماده ۱۶ قانون مدیریت پسماند قانونگذار از لحاظ نوع کیفر، مجازات جزای نقدی را در نظر گرفته است و در سیاستی مشابه با قانون مجازات اسلامی و البته متفاوت در نوع مجازات، صرفاً به بیان مجازات جزای نقدی برای مرتکبین این جرائم پرداخته است. از لحاظ میزان کیفر، بزه‌های مرتبط با پسماندهای عادی را دارای سرزنش کمتری دانسته و کیفر نقدی کمتری را برای آن در رویارویی با سایر پسماندها در نظر گرفته است. سیاست جزائی به کار گرفته شده در قانون مدیریت پسماند نسبت به قانون مجازات اسلامی مطلوب تر و پسندیده تر به نظر می‌رسد.

از قوانین و مقررات در زمینه پسماند است که در مواد متعددی شامل (۵۴۱-۱) و (۵۴۱-۵۰) و (۵۴۱-۲) تا (۵۴۱-۱۴) در دو فصل و ۹ بخش جداگانه به صورت مفصل تنظیم شده است. نظام حقوقی فرانسه در زمینه پسماند بر مبنای کنترل مقابله با انواع پسماند شکل گرفته است. در مواد ۲-۵۴۱ بر مسئولیت حقوقی اشخاصی که اقدام به آلودگی محیط زیست از طریق تولید و انتشار پسماندها در محیط زیست می نمایند شده است (۲۰). برای تضمین اجرای مقررات و نظام های مرتبط با مدیریت پسماند ضمانت اجرایی در نظر گرفته شده است که در دو بخش عناوین مجرمانه مبتنی بر پسماند و آئین دادرسی به بررسی آن می پردازیم.

۴-۱- عناوین مجرمانه مرتبط با پسماند و مجازات آن

در مواد ۴۲-۵۴۱ عناوین مجرمانه مرتبط با پسماند به شرح زیر مطرح گردیده است.

الف: پرتاب پسماند: پرتاب پسماند بدون رعایت مقررات مندرج در کد محیط زیست فرانسه، از جمله پرتاب هایی که منجر به ورود خسارت و آسیب شده یا آلودگی ایجاد نماید، مستلزم محکومیت به مجازات تا ۲ سال زندان و جریمه تا ۷۵ هزار یورو می باشد.

ب: دپوی پسماند: به معنای انبار غیر بهداشتی پسماندها بر خلاف شرایط مقرر در قانون، جرم بوده و مستلزم مجازات تا دو سال زندان و جریمه تا ۷۵ هزار یورو می باشد.

ج: تجارت پسماند و حمل و نقل آن: جرم انگاری این عمل در حقوق فرانسه مستقیماً متأثر از قواعد حقوق محیط زیست بین الملل است. اقدام به حمل و نقل و تجارت غیرقانونی پسماند بویژه پسماندهای مواد ۷-۵۴۱ و ۸-۵۴۱ و پسماندهای خطرناک در حقوق فرانسه جرم شناخته شده است و موجب محکومیت به تا دو سال زندان و جریمه تا ۷۵ هزار یورو گردیده است. این موضوع در حقوق ایران در چارچوب ماده ۱۴ قانون مدیریت پسماندها مطرح شده است و مقرر گردیده است که نقل و انتقال برون مرزی پسماندهای ویژه تابع مقررات کنوانسیون بازل و با نظارت مرجع ملی کنوانسیون خواهد بود. در ماده ۱۶ این قانون ضمانت اجرای آن مورد اشاره قرار گرفته است.

تمایز در برخورد با مرتکبین با توجه به نوع پسماند و اتخاذ جریمه نقدی به عنوان مجازات این نوع جرائم از نکات برجسته این قانون به نظر می رسد. با این وجود نباید از کاستی های مقررات کیفری این قانون نیز غافل شد؛ ناچیز بودن مجازاتها که باعث تکرار جرم می شود، نتیجه ای بودن قوانین، علی رغم اینکه پدیده های زیست محیطی آثارشان در آینده مشخص می شود، حیثیتی نبودن جرم برای مجرم محیط زیستی که باعث می شود اصل و هدف تربیتی فراموش گردد و مجرمان با پرداخت جریمه ای ناچیز از نظر وجدان عمومی جامعه پنهان یا شناخته بمانند، بی توجهی به سیاستهای جرم زدائی، تأکید بر عنصر روان در تشخیص جرم (عمدی و غیر عمدی بودن عمل مجرمانه) که این امر آثار مخربی را بر محیط خواهد داشت و نبود پیش بینی های لازم برای جلوگیری از استمرار جرائم زیست محیطی از جمله این کاستی ها می تواند به شمار آید (۱۷).

۴-۲- جرم انگاری پسماند محور در حقوق فرانسه

به طور کلی نظام حقوقی ایده آل در فرآیند رشد تکنولوژی، نظامی است که همیشه یک گام جلوتر از تحولات صنعتی و تکنولوژی حرکت کرده یا لاقط پا به پای تحولات آن تغییر یافته و هماهنگ شود. مشکل پسماند در فرانسه همواره به عنوان یک معضل زیست محیطی مورد توجه بوده است، به گونه ای که پسماندهای رادیواکتیو و هسته ای از سال های پیش موضوع مقررات مختلفی قرار گرفته و زمینه های آن به قانون رم اوت ۱۹۶۱ برمی گردد (۱۸). هر چند در خصوص مدیریت پسماندهای اشاره شده، نظامات ویژه ای تصویب شده است، لیکن مشکل انواع دیگر پسماندها هنوز هم باقی است که از جمله آن می توان به انواع زباله های خانگی، کشاورزی، صنعتی، بیمارستانی و غیره اشاره کرد (۱۹). قوانین گسترده و جزئی تر که در فرانسه در زمینه پسماند وجود دارد از تحول دائمی نظام حقوقی حاکم بر پسماندها پا به پای تحولات تکنولوژی در این کشور حکایت دارد که به دنبال آن رژیم اختصاصی برای هر قسم از زباله شکل گرفته است. در واقع نظام حقوقی فرانسه از احکام کلی تر عدول کرده و به جزئیات مربوط به مقابله با پسماند پرداخته است کد محیط زیست فرانسوی شامل مجموعه جامعی

- د: ممانعت از بازرسی مراجع ذیصلاح در مدیریت پسماند: اقدام به جلوگیری از بازرسی و تحقیق مقامات صالح در زمینه پسماند به موجب بند ۹ ماده ۴۲-۵۴۱ کد محیط زیست فرانسه جرم می باشد.
- ه: در حقوق فرانسه فروش یا مصرف پسماند بدون توجه به شرایط قانونی آن و همچنین شرایط تکنیکی و مدیریتی و بهداشتی پسماند جرم می باشد. چنین اقدامی در حقوق ایران با مکانیزم های پیش بینی شده در ماده ۱۶ قانون مدیریت پسماند و تحت عنوان تهدید علیه بهداشت عمومی در چارچوب ماده ۶۶۸ قانون مجازات اسلامی مدیریت و کنترل شده است.
- ۴-۲- تعقیب کیفری**
- عناوین مجرمانه ای که در بند قبلی بدان پرداخته شد، تنها شامل اشخاص حقیقی نبوده و ممکن است نسبت به اشخاص حقوقی نیز اعمال گردد. (۲۱) در خصوص تعقیب عناوین مجرمانه مرتبط با پسماند مطابق ماده ۲۰ قانون آئین دادرسی کیفری فرانسه، پلیس قضائی واجد شرایط مورد اشاره در این ماده صالح به تحقیق و بررسی در زمینه تخلفات مرتبط با پسماند می باشد (۲۲). در حقوق ایران اگر چه در قوانین خاص اشاره ای به مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در این موضوع نشده است، لکن این موضوع در چارچوب قواعد عام مسئولیت کیفری و ماده ۲۰ قانون مجازات اسلامی قابل توجیه می باشد.
- ۵- نقاط اشتراک و افتراق قانونگذاری پسماند محور نظام حقوقی ایران و فرانسه**
- ۵-۱- نقاط اشتراک**
- در کشور ما قبل از تصویب قانون مدیریت پسماندها هیچ مصوبه جامعی در خصوص کنترل و مقابله با پسماندها وجود نداشت. با تصویب قانون مدیریت پسماند در سال ۱۳۸۳ تحولی اساسی در حقوق ایران در این زمینه پدیدار شد. احکام مندرج در این قانون با قواعد مطرح در قوانین محیط زیستی فرانسه، دارای نقاط اشتراک و هماهنگی بوده که این موارد به شرح زیر ارائه می گردد.
- تعاریف واضح و روشن طبق ماده (۴۵۱-۱-۱) کد محیط زیست فرانسه و ماده (۲) قانون مدیریت پسماند در حقوق زیست محیطی ایران.
- مقررات مربوط به باز یافت و دفع پسماندها ماده (۳۱-۴۵۱) کد محیط زیست فرانسه و مواد (۴) و (۵) قانون مدیریت پسماند در حقوق زیست محیطی ایران.
- مقررات و قوانین کیفری (جریمه) بخش ششم از فصل اول، مواد (۸۴) تا (۵۴۱-۴۴) کد محیط زیست فرانسه و قوانین (۱۶) تا (۲۱) قانون مدیریت پسماندها در ایران.
- تعیین حدود برای پسماندهای ویژه موارد (۵۴۲-۱) تا (۵۴۲-۱۴) از فصل دوم کد محیط زیست فرانسه.
- تفاوت بین پسماندهای صنعتی با سایر پسماندهای قسمت ۵ ماده (۲) قوانین ایران و موارد (۱۶) تا (۵۴۱-۲۰) قوانین فرانسه.
- ماده (۳-۵۴۱) از فصل اول و بخش اول (مقررات عمومی) در خصوص نحوه رسیدگی به تخلفات همانند موارد قوانین مدیریت پسماندها در ایران.
- نقش کنوانسیون ها از جمله کنوانسیون بازل، لندن و وین در حقوق ایران و فرانسه در نقل و انتقال های زباله های خطرناک.
- در ایران نیز طبق ماده (۶۶۸) قانون مجازات اسلامی همانند ماده (۴۵-۵۴۱) کد فرانسه جرائم ناشی از پسماندها جرم اعلام شده است.
- تعیین جرائم برای عدم رعایت قانون طبق مواد (۴۶-۵۴۱) و (۴۷-۵۴۱) مجازات دو سال زندان و ۷۵۰۰۰ یورو جریمه برای نقض ماده (۹-۵۴۱) در خصوص دفع غیر صحیح پسماندها یا ارائه اطلاعات نادرست در قوانین فرانسه همانند موارد (۱۶) تا (۲۱) در قانون مدیریت پسماندهای ایران.
- وجود اقدامات بازدارنده جریمه در حقوق مربوط به پسماندهای ایران همانند فرانسه (در کد محیط

محیط و یا فروش، استفاده و بازیافت این نوع پسماندها (ماده ۱۳ همان قانون)، نقل و انتقال غیر قانونی برون مرزی و درون مرزی پسماندهای ویژه (ماده ۱۷ همان قانون) و استتکاف آلوده کنندگان از توقف عملیات اجرائی پس از اخطار به نامبردگان (ماده ۱ همان قانون).

نوع مجازاتهای پیش بینی شده در قانون مدیریت پسماندها در ایران که در مواد ۱۶ تا ۲۰ این قانون پیش بینی شده است مشابه حقوق فرانسه است، با این تفاوت که در فرانسه، کیفر حبس نیز در کنار جزای نقدی پیش بینی شده است ولی سیاست کیفری ایران، جرمه محور می باشد. با توجه به مبانی جدید حقوق جزا و سیاست جنایی در نظام حقوقی ایران مبنی بر کاستن از مجازات حبس و جایگزینی مجازاتهایی نظیر جزای نقدی، هر چند این نوع مجازات از حیث بازدارندگی می تواند ابراداتی داشته باشد، لیکن از جهت هماهنگی با سیاستهای کیفری حاکم، پیش بینی جزائی قانون مدیریت پسماند را باید از امتیازات این قانون برشمرد.

به طور کلی، هر چند تفکیک و تعاریف روشن انواع پسماندها طبق ماده ۲ قانون مدیریت پسماند در ایران مشابه نظام حقوقی فرانسه، از نقاط قوت قانونگذاری در این حوزه محسوب می شود، لیکن علی رغم پیش بینی ضمانت اجرای کیفری برای مقابله با اقدامات ارتكابی خلاف قانون در موضوع پسماندها، کاستی هایی در این حوزه مشهود بوده که نیازمند تدبیر ویژه قانونگذاران می باشد؛ حیثیتی نبودن جرم برای مجرم محیط زیستی، بی توجهی به سیاستهای جرم زدائی، تأکید بر عنصر روان در تشخیص جرم و نبود پیش بینی های لازم برای جلوگیری از استمرار جرائم زیست محیطی از جمله این کاستی ها می تواند به شمار آید، که نیازمند قانونگذاری جدید و جامع در این زمینه است.

فرهنگ سازی در مدیریت پسماند در تمامی اقشار و فعالیت های اجتماعی و استفاده از ابزارهای غیر حقوقی نظیر ابزارهای فرهنگی، آموزشی و مشوق های اقتصادی در کنار ضمانت تدابیر تنبیهی حقوقی هدفمند، جامع و دقیق اهمیت ویژه ای دارد. این ابزارها در کنار الزامات حقوقی، تسهیل کننده استقرار مدیریت پسماند کارآمد و مؤثر می باشند.

تحلیل قوانین جزائی حاکم بر موضوع پسماندها در حقوق ایران که محور اصلی این پژوهش می باشد، نشان می دهد برای اثر

زیست فراز سه علاوه بر جریمه از اقدامات بازدارنده نظیر حبس در کنار جزای نقدی، مصادره، زندان و لغو پروانه میتوان اشاره کرد).

- تعیین حدود برای پسماندهای پزشکی و ویژه در مواد (۱۳) تا (۱۵) قوانین مربوط به پسماندها در ایران و ماده (۱۰-۱۳۳۵) کد سلامت عمومی.

۲-۵- نقاط افتراق

اگرچه برخی قوانین مشترک در نظام حقوقی مدیریت پسماند فرانسه و ایران دیده می شود، اما با بررسی کلی در این زمینه به روشنی درمی یابیم که قوانین به روز و همگام با فناوری، تفکیک پسماندهای ویژه به دو گروه هسته ای و عادی و ضمانتهای اجرایی قوی در حوزه اجرای قوانین، از نقاط مثبت در خصوص قوانین فرانسه در بخش پسماندهاست که در قوانین کشور ما دیده نمی شود. تفکیک و تعاریف روشن انواع پسماندها طبق ماده (۲) قانون مدیریت پسماند ایران از نقاط قوت و عدم تهیه لیست پسماند ویژه و ضعف در ضمانت اجرا از نقاط ضعف قانون مدیریت پسماند در نظام حقوقی ایران است (۲۳).

نتیجه گیری

تدوین پاسخ کیفری برای مقابله با برهم زندگان نظم محیط زیستی از جمله مرتکبان اعمال خلاف قانون در حوزه پسماندها، با شیوه جرم انگاری پسماند محور و تدوین ضمانت اجراهای کیفری مؤثر، از ضروریات سیاستهای جنائی زیست محیطی کشورها می باشد.

هر چند ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی به عنوان یک قانون عام نسبت به موضوع مقابله کیفری با اقدامات غیر قانونی مرتبط با پسماندها مقرراتی وضع نموده است، اما به نظر می رسد با تصویب قانون مدیریت پسماند در سال ۱۳۸۳، به نظر می رسد موضوع در حال حاضر تابع کیفرهای مقرر در این قانون باشد. عناوین مجرمانه مرتبط با پسماند در حقوق ایران مشابه نظام فرانسه پیش بینی شده است. این عناوین مجرمانه شامل؛ نگهداری، مخلوط کردن، جمع آوری، حمل و نقل، خرید و فروش، دفع، صدور و تخلیه پسماندها (ماده ۱۶ قانون مدیریت پسماند)، مخلوط کردن پسماندهای پزشکی با سایر پسماندها و تخلیه و پخش آنها در

- "The Law Governing Civil Liability Due to Environmental Damages", *Private Law Studies Quarterly*, Volume 44, Number 3, Pages 461-475. (In Persian)
9. Farid, Mohammad Amin and Asghar, Rozbeh, (2015), "Criminal policy of Islam in relation to environmental crimes", *bimonthly research in arts and humanities*, first year, number 2, pages 049-58. (In Persian)
 10. Zeraat, Abbas, (2012), "Description of the Islamic Penal Code", Tazeerat section 3, Tehran, Qaqnoos publication. (In Persian)
 11. Nejat, Seyed Amin and Dabiri, Farhad, (2014), "Investigation of criminal challenges arising from the implementation of Article 688 (914) of the Islamic Penal Code", *Shiraz University Legal Studies Collection*, Volume 7, Number 2, Pages 173-197. (In Persian)
 12. Zeraat, *ibid.*, p. 273. (In Persian)
 13. Noorbaha, Reza, (2018), "field of general criminal law", Tehran, Ganj Danesh publishing house. (In Persian)
 14. Nejat, *ibid.*, p. 178. (In Persian)
 15. Zeraat, *ibid.*, p. 274. (In Persian)
 16. Ansari, Baqir, (2004), "Comparative study of the laws governing the water environment in the subject laws of Iran", *Proceedings of the First Conference on the Environment of Iran*, Olive Leaf Publishing, pages 103-140. (In Persian)
 17. Meshari, Mohammad, (2015), "Research on waste management in Iran's legal system", *Legal Research Quarterly*, number 74, pages 329-355. (In Persian)
 18. Delmas, J, (1973), *Tous les problemes juridiauxes des pollutions et nuisance in dustrielles*, *Encyclopedie delmas pour la vie de Affaires*.
 19. *Institute fracais de L Environnement*(2006), *Le Environnement en france* , Ifen, sure la site:

بخشی مطلوب ضمانت اجراهای موجود و تحقق نظام دادرسی کارآمد در این زمینه، راهکارهای زیر می بایست مورد توجه قرار گیرد؛ نظارت جدی و اهتمام ناظران اجرائی و ناظر عالی در استفاده از ضمانت اجرای قانون و معرفی مجرمان به مراجع قضایی، برپایی دادگاه های تخصصی محیط زیست برای رسیدگی اصولی به پرونده ها در نظام دادگستری ایران و به هنگام شدن مجازات ها و لزوم بازنگری در نرخ جریمه ها با توجه به عدم تناسب جرائم و مجازات ها در قوانین مربوط به پسماندها.

References

1. Taghizadeh, Ebrahim and Ahmad Ali Hashemi, (2012), "Civil Liability (Compulsory Guarantee)", Samt Publications. (In Persian)
2. Katouzian, Nasser, (2018), "Obligations outside the contract, civil liability", first volume, 10th edition, Tehran University Press. (In Persian)
3. Jafari Langroudi, Mohammad Jafar (1377), "Legal Terminology", 9th edition, Tehran, Ganj Danesh Library Publications. (In Persian)
4. Prieur Michel, (2001), "Droit de l environnement", Dalloz, paris
5. Pazaki, Maryam and Qasimzadeh, Reza (translation), (2017) "Safe Management of Health and Medical Waste", for the World Health Organization, first edition, Tehran University Press. (In Persian)
6. Fahimi, Azizaleh, (2016), "Responsibility due to environmental destruction in Iranian jurisprudence and law", second edition, Research Institute of Islamic Sciences and Culture, Office of Islamic Propaganda, Qom Seminary. (In Persian)
7. Mousavi, Seyyed Fazlullah, (2006), "The evolution of sources of international environmental law", Tehran, Mizan publication. (In Persian)
8. Mousavi, Seyyed Fazlullah and Tabatabaiejad, Seyyed Mohammad, (2013),

- Law and Political Science, Volume 38, Number 1, Pages 165-178. (In Persian)
23. Office of the Vice President of Infrastructure, Vice President of Infrastructural Research and Production Affairs, Research Center of the Islamic Council, (2017), "Pathology of Waste Management Law Based on a Comparative Study in the Laws of Developed Countries (France, America, England, and Germany)", Subject Code 250, machine gun number 16306. (In Persian)
- www.environnement.gouver.fr/IMG/pdf/sy_anthess/REE.pdf.
20. Lamarque, Jean, (1998), Code de I environnement, Dalloz, Paris.
21. Yves, Mayad, (2055), Code Penal, Dalloz, paris.
22. Faraj Denavi, Hassan, (2008), "Waste management in Iranian and French law (with an emphasis on the waste management law approved in 2013)", Law Quarterly of Tehran University Faculty of